

**Social Change
between Economics
and Sociology:
The myth of
"Economic Basis"**

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎN TRE ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE: "MITUL ECONOMICULUI"

ALFRED BULAI

An important myth of modernity, the myth of the power which the economy holds in the social system, acts strongly in the present social theory, especially in the one existing in the ex-communist countries.

How such a myth is generated and operates, as well as its theoretical consequences are issues considered in this essay.

S-a spus și s-a repetat pînă la săjătate că la originile oricărui civilizații se află miturile, primele "teorii" despre lume și oameni. Dar ele sunt caracteristice atât culturilor arhaice, cât și celor moderne. Poate cele mai fascinante mituri sunt cele care se ascund, cele care, tocmai pentru că aparțin civilizațiilor avansate, par să nu mai fie mituri. Atât timp cât mitul nu este numai o "teorie", ci și o paradigmă care guvernează viața socială și în primul rînd practica cotidiană a oamenilor și a instituțiilor, el dirijează în egală măsură acțiunile colectivităților, modul de a fi al unei societăți. Miturile au o forță ascunsă, în ele trebuie să crezi și asta este suficient pentru a le face să funcționeze.

Modernitatea a lansat destule mituri: egalitatea dintre oameni, iubirea romantică, pacea universală, puterea absolută a rațiunii și.a.m.d. Dar poate cel mai important dintre acestea este **mitul economicului**. Este vorba de mitul puterii pe care o are economicul în societate asupra tuturor celorlalte componente ale vieții sociale. Indiscutabil, Marx a avut contribuția principală în teoretizarea acestei idei dominante a modernității. Dincolo însă de a fi doar o idee, mitul economicului s-a consacrat ca o realitate specifică a modernității, și este indiscutabil că producția și schimbul au căpătat un rol deosebit în societatea modernă, în primul rînd occidentală, în ultimele trei-patru secole. Geneza acestui mit se află în istoria târzie a orașului medieval, acolo unde banul, dar mai ales comerțul au devenit mai importante decât pămîntul sau micul atelier meșteșugăresc.

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎNTR-ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE

Nu doresc însă să vorbesc despre originile acestui mit și nici măcar despre contribuția majoră pe care a avut-o Marx în promovarea lui. Analiza care urmează încearcă să depisteze măsura în care acest mit (și vom încerca să demonstrăm că avem de-a face cu un mit) este încă prezent astăzi mai puternic ca oricând în gândirea socială, având o deosebită putere de influențare.

Una din consecințele majore ale "mitului economicului" a condus la mareea și pentru cei mai mulți tragică utopie a comunismului. Ce este mai grav însă nu este această realitate, pe care mulți o consideră în mare parte trecută, ci faptul că el acționează mai pregnant și poate și mai distructiv în prezent.

Astăzi când crizele sunt permanent economice, când mecanismele pentru tranziția țărilor din estul și centrul Europei de la socialism spre nu se știe foarte exact ce tip de societate sunt tot economice, astăzi când se vorbește de o Europă unită în jurul unui pivot tot economic, astăzi când legile economice par să domine lumea așa cum nici Marx nu ar fi visat, astăzi noi dorim să arătăm că acest rol privilegiat pe care economicul îl are în societate nu este decât un mit modern, care are în mod natural filonul său de adevăr, dar care, asemenea oricărui mit, nu face altceva decât să ne hrânească cu o mare iluzie aceea de a putea explica, dar mai ales de a guverna lumea.

Triumful marxismului în secolul trecut și în prima parte a acestuia s-a bazat în primul rând pe o simplificare radicală a vieții sociale care a însemnat oferirea unei imagini concise și clare asupra acesteia. Imaginea lumii în teoria marxistă are și valențe mitice. Distincția fundamentală, valabilă pentru orice creație mitică, între bine și râu, stă la baza teoriei lui Marx. Există două clase, două categorii mari de oameni în orice societate, care sunt caracterizate de valori, atitudini și comportamente opuse. Lupta dintre ele, identică cu lupta originară dintre bine și râu, produce și reprezintă însăși istoria. A existat și pentru Marx o epocă de aur, un timp

anistoric, al dominației binelui și al inexistenței răului. Dar acesta din urmă a apărut în societate. Sămânța răului stă în schimbare, mai mult, în progresul economic, care a permis la un moment dat apariția unei relații noi între oameni și lucruri, relația de proprietate. Proprietatea privată poate explica tot răul din istoria societății umane, asuprarea celor mulți de către cei puțini, ca și lupta permanentă dintre aceste două categorii, luptă care constituie o constantă fundamentală a istoriei.

Tabloul lui Marx s-ar putea să fie mult mai complex. El vorbește de mijloace de producție și de forțe de producție, de mijloace de muncă și forță de muncă, concepte pivot în cadrul teoriei sale. Sunt însă concepte cu adevărat reificate, deoarece ele au viață lor, relațiile lor, conflictele lor. Contraadicația de bază dintre cele două clase fundamentale este exprimată ca o contradicție între mijloacele de muncă, proprietatea celor puțini, și forță de muncă a celor mulți, sau mai general între forțele de producție și relațiile de producție.

Toate relațiile dintre oameni sunt exclusiv economice, evoluția societății este explicată exclusiv prin acestea. Desigur, Marx a încercat o deschidere, recunoscând că nu poate exista un singur tip de determinism. În teoria sa nu este însă prea mult loc pentru un altul. Simpla recunoaștere a posibilității existenței și a altor factori determinanți în evoluția socialului nu este suficientă, deoarece mecanismele generative ale socialului propuse de Marx funcționează ca atare, independent de orice posibile influențe exterioare. Deși în special Engels a încercat să sugereze deschiderea spre alte posibile surse ale schimbării sociale, determinismul teoriei marxiste rămâne indiscutabil unul strict economic. Toate comportamentele vieții sociale sunt determinate de economic, producție, schimbul și consumul reprezentând o trinitate cu valențe germinative fundamentale.

Teoria lui Marx, asemănător oricărui mit, privește spre trecut și spre o

posibilă reîntoarcere la origini. Pare curios dar cea mai utopică teorie a viitorului omenirii, aparținând modernității, a privit de la bun început numai spre trecut. Marx nu prea a vorbit foarte des despre comunism. Analizele sale s-au referit în special la societatea occidentală din vremea sa. Trimiterile la o societate viitoare, fără clase sociale, la comunism, sunt rare, iar atunci când există sunt mai mult profetice decât teoretice. Desigur, comunismul este o consecință și a modelului marxist. Necesitatea apariției sale în istorie derivă din teorie. Dar când vorbește despre el, Marx se uită în fond spre trecut și nu spre viitor! El se raportează la societățile primitive, văzând în ele forme ale comunismului (primitiv). Reîntoarcerea la origini, desigur pe un alt plan, este soluția, singura, a eliminării răului din societate.

Nu dorim să facem o analiză a acestor teze în acest moment. Am vrea însă să arătăm că întregul mecanism teoretic funcționează pe baza unor postulate chestionabile. Nu a existat niciodată în istorie un comunism primitiv, o comună primitivă, o lume a egalilor, așa cum a văzut-o Marx. Stratificarea socială este o constantă a umanității și este de altfel foarte îndoieful că ar putea exista o formă de organizare socială în afara stratificării. Pe de altă parte, conceptul de asuprare, și el unul central, este cu greu definibil atunci când dorim să-l utilizăm în alte epoci istorice în afara modernității. Sensul pe care îl utilizează Marx este unul exclusiv modern și într-un fel european, fără a putea fi astfel extrapolat în alte epoci istorice sau arii geografice decât cu modificări importante.

Împărțirea oricărei societăți în două grupuri mari, care luptă între ele având interese fundamental diferențiate, este un alt postulat care nu are nici un fel de acoperire istorică, din nou poate cu excepția modernității și a arci euro-americane. În permanență în istorie, în antichitate sau în evul mediu, în Europa sau în Orient, au existat multe categorii sociale ce au avut

relații deosebit de complexe între ele, dominant fiind echilibrul în aceste relații și nu lupta, echilibru care a asigurat și asigură în fond stabilitatea relațiilor sociale. Pe de altă parte sclavii, respectiv ţărani aserviți nu au fost clase sociale fundamentale și de multe ori nici măcar majoritară în cele mai multe societăți vechi. Atât în rândul celor care conduceau cât și al celor ce erau conduși au existat diferențieri majore, neexistând niciodată în istorie o categorie omogenă de deținători sau de nedeținători de proprietate. și în fond chiar în plină modernitate, în secolul trecut, proletariatul nu era o clasă omogenă și nici măcar majoritară în cele mai multe țări europene.

Se poate argumenta, bineînțelea, că într-un model teoretic se poate simplifica realitatea. Problema este aceea a utilității în explicație și în înțelegere a unei asemenea simplificări. Simplificarea credeam totuși că nu poate să meargă până acolo încât să afecteze validitatea modelului.

Probabil că teoria marxistă este una din cele mai relevante teorii sociale moderne, cel puțin prin consecințele sale. Ea cu siguranță a întărit mitul puterii economicului în societate. Marxismul a cucerit mintile gânditorilor sociali, dar și ale oamenilor obișnuiați, iar osatura acestui mod de gândire este reprezentată de determinismul economic al vieții sociale. În proporții, modalități și forme diferențiate acesta se regăsește și astăzi, negăsindu-i-se sau nerecunoscându-i-se originea, nici în teoria, nici în practica socială. Cel mai bine se poate reliefa acest lucru în ideologia atât de confuză, ce pare să se cristalizeze astăzi în centrul și estul Europei.

Prăbușirea comunismului tinde să coincidă, oricără poate fi de consternant, cu revitalizarea paradigmă marxiste, aspect teoretic care are repercusiuni vizibile în revigorarea politică a stângii, în cultura europeană contemporană. De ce acest lucru?

În schimbările profunde și brusete, în catastrofe naturale sau sociale oamenii au nevoie de mituri și nu de teorii. Oamenii simt

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎN TRE ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE

nevoie să-și explice, mai mult ca oricând, fenomenele și evenimentele, schimbările și sensul acestora. Mitul este singurul care poate oferi o imagine a realităților aflate în schimbare. În cultura europeană modernă singura teorie care a avut asemenea funcții mitice, și asta de la bun început, a fost teoria marxistă. Ea și-a propus să explice în fond tocmai transformările sociale, geneza istoriei și a noului în societate. Marxismul nu a fost singura teorie socială care și-a propus acest lucru, dar a fost cu siguranță cea mai pertinentă.

Istoria foarte recentă, în special în Est, a făcut ca să existe o atitudine declarativ ostilă față de comunism ca tip de societate și față de marxism ca teorie socială. Formal marxismul este negat, criticat sau suprimit teoretic, dar el nu este însă depășit. Pare curios, dar mulți dintre cei mai fervenți nemarxiști sau chiar antimarxiști astăzi, în Centrul și Estul Europei, sunt căt se poate de marxiști în modul de gădire al realităților sociale pe care le trăiesc. Ei pot schimba sensul și valoarea unor factori în ecuația marxistă, dar esența acesteia pare a rămâne intactă. Ne aflăm în interiorul aceleiași utopii ce hrănește alte noi iluzii și întrucâtva vechi, suntem în continuare în perimetru același mit al puterii economicului.

Societatea și cultura europeană sunt într-o profundă schimbare, schimbare de un dramatism care l-ar fi bucurat desigur pe Marx. Motorul schimbării contemporane îl reprezintă Centrul și Estul Europei, inclusiv fosta Uniune Sovietică. Ne place sau nu, forțele schimbării la nivel european ca și pentru societatea americană de aici pleacă. Europa occidentală sau poate Occidentul, în general, este pus în față schimbării inevitabile. Totodată, tendința de menținere a vechilor structuri este pentru moment o caracteristică definitorie a politicii occidentale și cea mai bună dovedă este dată de faptul că la nivelul instituțiilor europene occidentale nu s-au produs schimbări majore după prăbușirea comunismului în Est. S-a pus desigur problema reformării multora

dintre aceste instituții (nimici nu știe cum), dar ele, până acum, au fost menținute și funcționează practic la fel ca înainte.

Foste țări comuniste nu sunt puse în față schimbării, ele se schimbă. Aici și numai aici este de așteptat să se cristalizeze și noi ideologii ale schimbării. Numai că singura paradigmă de gădire socială¹ a schimbării, disponibilă până în acest moment este paradigma marxistă. Iar noile "teorii", deși este mult spus teorii, vor trende să fie produse după același patern marxist.

În primul rând, mecanismul explicativ general al vieții sociale este același. Suntem puși în față același determinism economic. Socialismul nu a funcționat economic bine și din acest motiv s-a prăbușit. Disfuncționalitățile exclusiv economice s-au legat de un singur factor fundamental, desființarea proprietății private. Dacă Marx a văzut în apariția proprietății private geneza răului în societate, cei mai mulți văd astăzi în exact același mod desființarea proprietății private ca fiind sursa răului în toate societățile socialiste din acest veac. Este necesară astfel o reîntoarcere la o vîrstă de aur, la capitalismul înfloritor, adesea cel din secolul trecut sau cel interbelic. Soluțiile, la fel ca și la Marx, sunt de o simplitate dezarmantă. Înființarea sau reînființarea proprietății private, adică privatizarea, nimici, nicăieri neștiind prea exact cum s-ar putea realiza cu maximă eficiență, reprezintă cheia procesului de tranziție. Altă soluție, tot economică, este trecerea la economia de piață. Reîntoarcerea la economia de piață ar coincide cu reîntoarcerea la "raiul" din care am fost alungați.

Teoria marxistă funcționează însă și prin alte dimensiuni ale sale. Marx a explicat schimbarea socială prin luptă, având un fundament economic, între două clase sociale. Majoritatea ideologilor din Est simplifică realitatea socială în același mod. Există reformatori și conservatori în guvernele, parlamentele și administrația tuturor fostelor țări comuniste, aceștia se

luptă, uneori chiar armat, dorind să dobândească puterea politică. Într-un fel de întoarcere pe dos a marxismului, avem din nou o luptă între politic și economic, primul reprezentat de stat, reprezentant al trecutului sub aspectul economic de unic proprietar, al doilea de noi proprietari, reprezentanți ai noii clase politice și economice.

Nu ne aflăm astfel în interiorul unui mit? Într-un fel este același mit marxist reflectat într-o oglindă. Dar el nu poate explica eficient schimbările care au loc în Est și nu poate să ne conduce decât la alte iluzii.

Să semnalăm că prima iluzie de la care se pleacă este iluzia reîntoarcerii în timp. Nici-o societate nu s-a întors în istorie la forme vechi de organizare. Nostalgia trecutului este des întâlnită în istorie, dar reîntoarcerea reală la trecut nu a fost și nu este posibilă. Este drept, așa cum spunea cineva, memoria socială este cu mult mai puternică decât imaginația socială și este firesc ca în perioade dramatice, atunci când dorești cel mai mult să găsești un criteriu al schimbării, să recurgi la memorie și să privești spre trecut în loc să recurgi la imagine și să construiești unul nou privind astfel spre viitor.

Este de-a dreptul pueril să ne gândim că o societate sau o cultură poate să "meargă" într-o anumită direcție, să "observe" că aceasta nu este bună și să se "întoarcă" la un punct oarecare pentru a găsi direcția corectă. Indiferent de cum îl valorizăm, "mersul" culturii și implicit al societății nu poate fi decât unul temporal, adică unul în care reversibilitatea timpului este imposibilă. Nici o cultură nu poate să "meargă" ineluctabil spre trecut.

Ar trebui să semnalăm și un alt aspect important. Deși în ultimii ani cea mai mare parte a lumii este în schimbare, și în primul rând Europa, cele mai profunde, dramatice și rapide schimbări au loc în fostele țări comuniste, care deși se află în perioada deruiei firești după șocul prăbușirii instituțiilor politice iar declarativ doresc să se apropie mai mult sau mai puțin de modelul

occidental, ele au deja propriul lor sens și mai ales ritm al schimbării. Iluzia reîntoarcerii este furnizată și de faptul că societățile occidentale și în același timp propriile perioade istorice capitaliste sunt luate ca modele politice de către aceste state. În general aceste modele nu sunt și nu au cum să fie viabile. Mai întâi, țările vest-europene au propriile lor culturi, propria istorie și propriile diferențieri. Este vorba de diferențe majore, care pun sub semnul indoielii posibilitatea copierii modelelor respective. În al doilea rând, în multe cazuri, propriile perioade capitaliste nu au reprezentat un garant al dezvoltării politice, sociale și economice deosebite și este vorba în special de acele situații în care, în fapt, tocmai nivelul precar al dezvoltării a constituit un factor favorizant al apariției unor forme ale socialismului.

În altă ordine de idei, socialismul nu a reprezentat o perioadă în care timpul s-a oprit în loc, nici pentru Est și nici pentru Vest. Ne place sau nu să o recunoaștem, socialismul a însemnat promovarea unor valori culturale noi sau cel puțin la niște dimensiuni deosebite față de trecut. Egalitarismul și refuzul stratificării sociale polarizante, un nou sens al ideii de proprietate sunt doar câteva dintre caracteristicile noi. În general, valorile culturale specifice stângii politice s-au impregnat la nivel de mase pretutindeni în fostele țări comuniste. Ele au fost întărite chiar de noile realități. Toate mișcările din Est au sperat și au tins să aplique un principiu fundamental al marxismului, acela că oamenii (masele) își făuresc propria lor istorie. Contra poate ideologilor și politicienilor, masele în Estul Europei se raportează în practica lor politică mai mult la socialism decât la capitalism (pe care nici nu prea îl cunosc altfel decât mediatizat). Dincolo de declarațiile și atitudinile critice față de comunism sau socialism, cei mai mulți încearcă să "combine" în propriile sisteme de gândire valorile culturii occidentale cu cele specifice culturii

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎNTR-ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE

socialiste. Sunt destul de mulți cei care tânjesc în continuare după utopia societății egalitare, a dreptății și justiției sociale generale care li s-a promis și nu li s-a oferit în practică.

Există însă și alții, nu puțini, care sunt radicali în atitudinea față de vechile structuri politice afirmând deschis opțiunea lor pentru o societate de tip capitalist, și printre aceștia sunt numeroși cei care nu sunt în realitate atât de atașați modelelor occidentale. De multe ori, dincolo de declarațiile deosebit de tranșante, regăsim în modul lor de gândire asupra fenomenelor sociale, în atitudinile și comportamentele lor politice elemente cristalizate în cultura marxistă. Prețutindeni în Est partidele aflate la putere sau în opoziție amestecă în programele lor mai mult sau mai puțin teze ideologice de dreapta cu unele de stânga și nu de puține ori chiar cu elemente populiste. Această situație se datorază și faptului că nu s-au conturat, în fostele țări socialiste, noi ideologii care să corespundă situației politice, sociale și economice specifice prezentului.

Există astăzi în Est două mari nostalgii. Unii privesc în trecut și iau ca model societatea capitalistă preexistentă istoric în propria țară sau pe cea ipostaziată, de astăzi, din alte țări. Alții, datorită crizei profunde și tot mai intense prin care trec aceste țări, nu ezită să ia ca model structurile socialiste. Si unii și alții au motivații și se raportează strict economic la aceste modele. Si unii și alții se hrănesc cu aceeași iluzie a reîntoarcerii în trecut. Socialismul a murit pentru toate țările din centrul și estul Europei, la fel cum și capitalismul, cel puțin în forma pe care a îmbrăcat-o în trecutul acestor țări, a dispărut foarte probabil pentru totdeauna. "Cearta" dintre reformatori și conservatori, în măsura în care poate avea acoperire în realitate această distincție, este una fără obiect; societățile din Est se îndepărtează în realitate atât de socialism cât și de capitalism.

Nu au trecut decât patru - cinci ani de la declanșarea profundelor schimbări din aceste țări. Suntem încă în perioada în care se

căută modele și de ce să nu o recunoaștem multe din soluțiile occidentale pot să fie adoptate cu relativă ușurință. În fond chiar privatizarea și economia de piață pot avea indiscutabil un rol benefic pentru economiile acestor țări și probabil că ele ar trebui puse în practică cât mai rapid, cu toata complexitatea unor asemenea procese.

Ar trebui să insistăm mai mult asupra acestui subiect. Nu dorim cătuși de puțin să se înțeleagă că noi suntem împotriva economiei de piață sau privatizării, ci doar să subliniem faptul că aceste elemente nu sunt nici pe deosebit suficiente pentru ieșirea din criză a societăților ex-comuniste. Mai mult încercăm să sugerăm că deși sunt elemente care au o anumită eficiență economică reală incontestabilă, ele fac parte totuși dintr-un mit, al puterii economicului, și tocmai din acest motiv ele au și o puternică funcție iluzorie.

În cățiva ani majoritatea țărilor foste comuniste vor trece, în grade diferite, la economii de piață și la sectoare private însemnate în propriile economii. Abia în acel moment va fi cu adevărat relevată iluzia hrănitoare de mitul economicului, pentru că nu-i deloc cert că se vor obține rezultatele sperate. De altfel, este necesară o observație de bun simț. Există astăzi numeroase țări în lume în care nu a existat niciodată socialism și unde există mecanismele economiei de piață și unde situația economică, socială și culturală nu este cătuși de puțin acceptabilă.

Copierea modelelor occidentale, pe de altă parte, are ea însăși o dimensiune distructivă. Explicația este deosebit de simplă. Țările care cunosc cele mai profunde, radicale și dinamice schimbări astăzi sunt, aşa cum am mai spus, fostele țări comuniste. Societățile occidentale sunt puse în față acestor schimbări, iar tendința lor firească este aceea de menținere a echilibrului propriilor structuri. Modelele lor de dezvoltare sunt centrate pe ideea menținerii echilibrului și nu corespund dinamicii schimbărilor din Est. Tendința de menținere a echilibrelor tradiționale este clar reliefată la

nivelul instituțiilor și organizațiilor internaționale unde încă nu s-au produs schimbări majore. Atât NATO cât și WEU, de exemplu, caută să mențină vechile structuri, militând nu pentru "schimbarea" reală instituțională ci pentru reformarea acestora. Reformele nu au însemnat niciodată mai mult decât recunoașterea disfuncționalităților și în același timp imposibilitatea suprimării unor structuri vechi.

Într-o altă ordine de idei, situația Occidentului este mai simplă și mai complicată. Mai simplă deoarece criza economică existentă și nici este cu mult mai puțin profundă și există suficiente resurse pentru menținerea echilibrului social. Situația este mai complicată deoarece, dacă socialismul a promis omului obișnuit ceea ce nu a putut sau nu a vrut să-i ofere, și Occidentul a promis (propagandistic) Estului ceea ce nu-i poate oferi. Multe din elementele fundamentale ale propagandei anticomuniste s-au întors împotriva Occidentului. Libera circulație a oamenilor nu prea mai este pusă în practică chiar de către Occident când este vorba de multe dintre țările din Est, promisiunile unei Europe unite, ale unui sistem comun de apărare sunt foarte greu acceptabile și pe undeva nerealiste. De ce? Pentru că toate instituțiile occidentale au propriul lor echilibru și nu pot să cuprindă alte componente fără a pune în pericol propriile structuri. Singurul lucru care se poate face este acela de a recunoaște necesitatea schimbării instituționale profunde. Altfel spus, este nevoie de structuri de organizare noi și nu doar de reformarea unor structuri vechi. Metodologia politică a Occidentului este foarte simplă: "trebuie să ne adaptăm la noile condiții", "să privim Estul ca pe un partener nu ca pe un inamic", "să ne largim organizațiile", "să-i primim pe cei din Est în structurile noastre" etc. Aici se află deosebirea radicală dintre Est și Vest. Estul se schimbă real și nu contează acum sensul acestei schimbări, au fost distruse aici

structuri bazale ale mecanismelor politice și economice și acum se inventează altele cu incontestabile riscuri și eșecuri. Modelele nu pot să fie cele occidentale fiindcă realitățile sunt complet diferite și mai ales dinamica dezvoltării este radical deosebită. Nu este vorba de o competiție între cele două tipuri de societăți ci de o radicalizare a diferențelor dintre ele, care este datorată faptului că aceste societăți au început să trăiască în universuri temporale diferite.

Iluzia apropierei dintre Occident și țările ex-comuniste este ea însăși o consecință a mitului economicului, considerându-se în fapt că cele două pârghii economice, proprietatea privată și economia de piață, asigură apropierea economică și implicit socială între cele două tipuri de sisteme. Diferențierile în realitate se mențin și oricum numai mecanismele economice nu pot realiza o apropiere social-politică și culturală, chiar dacă aceasta ar fi posibilă.

Nu este cazul să insistăm mai mult asupra acestor aspecte. Trebuie doar să spunem că tot ce poate oferi astăzi Occidentul Estului, ca instrumente, teorii și modele ale schimbării, mijloace tehnologice sau financiare, este cu mult mai puțin decât ce are nevoie Estul pentru ieșirea din criza profundă în care se află. În doar câțiva ani se va dovedi că oferta posibilă a Occidentului nu poate fi adecvată profunzimii schimbărilor din aceste societăți.

Chiar dacă paredezarmant, Estul nu poate ieși decât singur din criza în care se află, desigur fără să întoarcă spatele Occidentului, și nu o va putea depăși în nici un caz dacă va fi ancorat în continuare în mitul puterii economicului. Nu trebuie să facem abstracție de mecanismele economice, dar ele singure nu vor reuși să genereze noi structuri sociale stabile.

O întrebare este fundamentală pentru toți cei care ne-au urmărit până aici: dacă economicul nu domină viața socială atunci care este factorul dominant? Sau mai pragmatic: care sunt elementele care pot

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎN TRE ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE

"salva" Estul, dacă aceste mecanisme economice nu sunt suficiente?

O primă observație. Pentru cea mai mare parte a istoriei, cu excepția modernității poate, economicul nu a reprezentat pivotul vieții sociale. Doar pentru Marx relațiile dintre diferențele clase și categorii sociale din antichitate sau din evul mediu erau strict economice.

Determinismul relațiilor sociale a fost în istorie unul cu mult mai complicat. Relația sclav - stăpân a fost probabil doar în America modernă o relație prioritar economică. Pe de altă parte, fie că este vorba de cei vechi, fie că este vorba de medievali, raporturile dintre diversele categorii de orășeni, țărani, aristocrați sau nobili nu au fost decât secundar determinante economice. Este deci posibil să construim un determinism social neeconomic (nu neapărat prin excluderea celui economic), prin simplul fapt că în epociile premoderne, cel puțin, este evident că economicul nu a jucat rolul pe care l-a performat în modernitate și într-un fel și în cadrul acesteia poziția economicului a fost supralicitată.

Și totuși, care sunt factorii care pot pune în mișcare și da un sens schimbării dacă cei economici nu sunt suficienți?

Desigur, dacă aceasta ar fi fost o întrebare facilă, chiar practica socială, cel puțin în Est, ar fi fost probabil alta. Reîntorcându-ne și noi tot spre trecut, putem în momentul de față să sugerăm cel mult alte modele și nu să oferim teorii alternative. Istoria gândirii sociale relevă și alte tipuri de abordări, unele contemporane marxismului și aflate într-o oarecare competiție cu acesta. Probabil, modelul lui M. Weber în care determinismul social este unul care include și spiritul religios, valorile implicate ale diferențelor sisteme religioase, nu poate fi ignorat. Dar nu atât valorile religioase, oarecum abstracte, ci mai ales pivotul oricărui sistem religios - credința în anumite valori - ar putea influența decisiv modul de a fi al unei societăți. Deci nu este vorba de credința religioasă ci de credința ca atare,

adică de atașarea de anumite valori, atitudini și practici care asigură un anumit echilibru și o anume funcționalitate a relațiilor sociale. Am putea aici invoca faptul că succesul socialismului în primele decenii ale istoriei acestuia, atât în Rusia cât și în celelalte țări comuniste, succese reflectat în transformări rapide, uneori dramatice, inclusiv economice, ce au avut loc în aceste țări, s-a produs mai degrabă ca un efect nu al transformărilor din spațiul economic, al tendințelor de egalizare a claselor sociale și de desființare a proprietății private, cât mai ales datorită credinței răspândite în noile societăți, în ideologia comunistă. Aceasta din urmă a imbrăcat, prin modul în care a fost promovată, valențe "religioase" pentru părți importante ale populației. Cel puțin o anumită perioadă, marxismul a reprezentat o nouă formă de religie.

O teorie asupra valorilor și credinței ar putea reprezenta credem o posibilă teorie explicativă a vieții sociale, cel puțin la fel de "utilă" ca cea marxistă.

Poate că și modelul, mult mai abstract, al lui V. Pareto, al reziduurilor și al derivărilor, ca și al circulației elitelor, ar putea avea valențe explicative deosebite și chiar pentru noile realități europene, el relevând în fond anumite constante general umane. Pareto poate că reprezintă chiar un model de sinteză a analizei economice cu cea pur socială, în care se menține constant un echilibru între acești factori.

Nu optăm pentru nici un astfel de model. Vrem să sugerăm că pot fi construite multe alte modele teoretice explicative și unele au fost deja elaborate, în afara determinismului economic de tip marxist. Este evident că aceste modele nu au valențe ideologice și cu atât mai puțin mitice, asemănător teoriei marxiste, acesta fiind unul din motivele principale ale pertinenței lor reduse astăzi ca și în trecut.

Pe de altă parte, avem convingerea că noile ideologii care se cristalizează în Est, chiar dacă vor porni în mod natural de la modelele teoretice vechi, nu le vor putea

copia deoarece noile realități sociale, obiectul acestor construcții teoretice, sunt extrem de diferite.

Poate că nici nu sunt atât de importante aceste ideologii și în special acelea ale schimbării. Astăzi trăim într-un timp al căutării ideologiilor noi, când cele vechi sunt moarte. Dar oare ar fi ele vitale pentru schimbarea socială? De fapt, ceea ce există indiscutabil este transformarea, dinamica instituțională, și nu ideologia, care nici nu ar trebui probabil să "căluzească" schimbarea ci poate doar să o explică. Cu alte cuvinte, au oare ideologiile sau chiar teoriile sociale un asemenea rol social germinativ, pun ele în mișcare societatea, sau au doar valențe exclusiv explicativ-interpretative, ele în cel mai bun caz oferind doar "modele" ale dezvoltării? Credem că invocata forță deosebită a ideologiilor de a pune în mișcare societatea ține tot de o componentă mitică. În realitate, nu putem construi decât modele ale dezvoltării sau ale acțiunii politice, dar atunci, ca în cazul oricărora modele, putem construi oricât de multe și de diverse. Este și motivul pentru care nici nu am insistat asupra acestui aspect al rolului germinativ al ideologiei, care ține, în opinia noastră, de dimensiunea ei mitică și nu de cea teoretică. Dacă privim teoria socială convertită sub forma ideologiei ca un model explicativ al societății, atunci trebuie să punem sub semnul îndoijelii posibilitatea reală ca o anumită ideologie să schimbe obiectiv societatea, iar dacă nu avem de a face decât cu modele atunci ele trebuie privite pur pragmatic din perspectiva capacitatilor lor explicativ-predictive și mai puțin ca instrumente reale ale schimbării.

Desigur, cineva ar putea argumenta că forța germinativă a teoriei marxiste a fost probată de istorie, deoarece comunismul propus de K. Marx a fost transpus în realitate în mai multe societăți în acest secol. Aceasta a fost oare rezultatul teoriei marxiste? Marxismul a fost modelul teoretic pentru ideologii și politicieni din țările foste comuniste, dar oare socialismul ar fi existat

dacă nu ar fi existat Marx sau teoria sa? Personal nu consider că există chiar atâta legătură între teoria lui Marx și societățile socialiste. Înainte de toate, obiectul analizelor lui Marx l-a constituit societatea occidentală din secolul al XIX-lea și destul de rar utopica societate comunistă. Singurul marxist care a încercat să transpună în practică ideile lui Marx și doar pentru căiva ani a fost Lenin. Adevăratul creator al sistemului politic socialist a fost Stalin, de ale cărui lecturi asupra textelor lui Marx ne putem îndoi foarte serios. Modelul stalinist a fost multiplicat, copiat sau impus în aproape toate celelalte societăți sociale. Cei care au "construit" noile societăți au fost politicieni care, cu puține excepții, au rezolvat întotdeauna probleme practice, concrete și într-o manieră relativ independentă în fapt de modelele ideologice.

Socialismul a reprezentat pentru societățile în care el a fost prezent un anume tip de consecință a modernității și nu o voîntă a unor gânditori sociali. Este o prejudecată iluministă să credem că intelectualii, fie ei gânditori sociali sau ideologi, pot transforma după voîntă lor societatea. Transformarea acesteia ține de procese deosebit de complicate, condiționate de existența foarte multor factori, deosebit de diversi, printre care se află și cei economici, care în opinia noastră nu sunt totuși fundamentali.

Prin urmare, nu credem că am putea asista în prezent, în special în societățile foste comuniste, la schimbări majore generate de noile ideologii în cristalizare în acest moment. Schimbările țin exclusiv de mecanismele sociale și pot fi surprinse și analizate doar prin intermediul unor modele teoretice. Ideologiile au rolul lor în conducerea oricarei societăți prin modelele pe care ele le oferă. Dar ele, nu trebuie să uităm acest lucru, sunt în primul rând modele "utopice" și pot avea cel mult funcții predictive, în măsura în care sunt mai mult sau mai puțin adecvate realității.

SCHIMBAREA SOCIALĂ ÎNTR-ECONOMIE ȘI SOCIOLOGIE

În încheiere, am vrea să insistăm asupra unui aspect care ar putea fi înțeles distorsionat. Noi nu dorim să negăm rolul mecanismelor economice în viața socială și nici măcar rolul stimulativ economic al unor anumite instrumente cum ar fi proprietatea privată sau economia de piață. Dorim însă să arătăm că determinismul social, mai ales în societatea contemporană, nu poate fi privit atât de simplist prin reducerea la un rețetar economic. O asemenea abordare, mai mult, este chiar periculoasă, deoarece ea ne ține în continuare în perimetru paradigmă marxiste, în fapt în interiorul unui mit, hrânindu-ne cu iluzii sociale care se pot dovedi dramatice. Problemele sociale contemporane, în special cele ale fostelor țări comuniste, nu sunt exclusiv economice, și în

opinia noastră nici măcar în primul rând economice. Decalajul economic sau tehnologic este o realitate, dar el este un simplu element într-un mecanism cu mult mai complicat, mecanism care funcționează absolut sigur independent de ideologiile, oricare ar fi ele, care își propun să-l explice. În esență deci, cu sau fără modele ideologice, copiind sau raportându-se la modele teoretice sau chiar la societățile occidentale ca atare, fostele țări comuniste nu vor putea să evolueze decât după propriul lor model de dezvoltare, probabil cu discreții majore de la o societate la alta, iar teoriile sociale ca și ideologiile vor trebui să analizeze și să explice aceste transformări și mai puțin să le determine.

Note și bibliografie

- 1 Paradigmă și nu teorie. Cu siguranță există foarte multe posibile ideologii, ele însă nu au, cel puțin pentru moment, puterea unor paradigmă care să călăuzească gândirea socială la nivel de masse.